

A „PROFESSZIONÁLIS” HIVATALNOKOK TEREZIÁNUS NEMZEDÉKE ÉS A „BÜROKRATÁK” HATALOMÁTVÉTELE*

A 18. századi politikai elittel az elmúlt években több kvantitatív vizsgálat is foglalkozott.¹ Ezek sorába illeszkedik az a komplex vizsgálat, amely az elittel kvantitatív társadalomtörténeti elemzések sorozatán át foglalkozik, illetve ehhez a politikai diskurzusok kultúrtörténeti megközelítésű vizsgálatát társítja.² A vizsgálat itt közölt része a 18. század „professzionálisnak” nevezhető vezető hivatalnokainak csoportját³ elemzi kvantitatív módszerekkel a nemzedéktörténet⁴ szempontjából. Arra keresi a választ, milyen esélyeket nyitott meg a központi hivatalok és a bírósági szervezet kiépülése a társadalmi elitbe való beemelkedésre? Megerősíti-e ennek a csoportnak az elemzése a főméltóság-viselésre vonatkozó korábbi vizsgálat konklúzióját, amely szerint az 1772. és az 1773. év között választóvonal húzható?⁵

A generációtörténeti megközelítés során azzal a feltételezéssel élek, hogy a 18. századi béke tapasztalata, pontosabban az 1711-ig elhúzódó háborúkhöz kapcsolódó

* A tanulmány az NKFI K 116166 számú pályázata keretében készült.

¹ Lásd például *Cserpes Tünde – Szijártó M. István: Nyitott elit? A magyar főméltóságok a 18. században. Századok 144. (2010) 1225–1261.*; *Horváth Gyula Csaba: A 18. századi magyar főméltóságok családi kapcsolati hálózata. Kút 9. (2010) 1. sz. 44–62.*; *Uő: Régi és új elit a 18. századi Magyarországon. In: Rendiség és parlamentarizmus Magyarországon. A kezdetektől 1918-ig. Szerk. Dobszay Tamás et al. Bp. 2014. 283–298.*; *Sebők Richárd: Hivatali pályafutások a 18. századi Királyi Kúrián. In: Politikai elit és politikai kultúra a 18. századi vég Magyarországon. Szerk. Szijártó M. István – Szűcs Zoltán Gábor. Bp. 2012. 15–50.*; *Uő: Profeszionalizáció az igazságszolgáltatásban. A Királyi Kúria köznemes bírúinak példáján. Századok 150. (2016) 945–965.*; *Szijártó M. István: Hivatali karrierok a 18. századi vármegyékben. Századok 148. (2014) 1273–1296.*; *Uő: Hivatalviselő elit a 18. századi Somogy vármegyében. In: Megyetörténet. Egyház- és igazgatástörténeti tanulmányok a veszprémi püspökség 1009. évi adománylevelé tiszteletére. Szerk. Hermann István – Karlinszky Balázs. Veszprém 2010. 445–466.*

² *Szijártó M. István: Emberek és struktúrák a 18. századi Magyarországon. A politikai elit társadalom- és kultúrtörténeti megközelítésben. Akadémiai doktori értekezés. Bp. 2017.*

³ Az itt ismertetett kvantitatív elemzés a fent említett akadémiai doktori értekezés alapjául szolgáló adatbázisra épül, lásd szijarto.web.elte.hu/ogy.xls (letöltés 2019. jan. 26.). Kiinduló adatai a pontos forráshivatkozásokkal itt találhatóak.

⁴ Erről lásd *Ute Daniel: Kompendium Kulturgeschichte: Theorien, Praxis, Schlüsselwörter. 4. kiadás. Frankfurt am Main 2004. 335.*; *Mannheim Károly: A nemzedékek problémája. In: Uő: Tudásszociológiai tanulmányok. Bp. 2000. 201–253.*; *Karl Mannheim: A nemzedéki probléma. In: Ifjúságszociológia. [!] Szerk. Huszár Tibor – Sükösd Mihály. Bp. 1969. 31–67. Vö. Várkonyi Gábor: A magyar politikai elit generációi az országegyesítés időszakában, 1663–1703. Gondolatok egy lehetséges kutatás vázlatához. In: Rendszerváltás(ok) Magyarországon. Szerk. Gerhard Péter – Koltai Gábor – Rácz Attila – V. László Zsófia. (Az Antall József Emlékbizottság és Baráti Társaság évkönyvei) Bp. 2010. 33–41.*

⁵ Amint arról később szó lesz, a Magyarország főméltóság-viselőit a 18. században vizsgáló elemzés arra a konklúzióra jutott, hogy az új hivatali főnemesség hatalomátvétele az 1770-es években kezdődött meg, addig a „régeli elit” uralta ezeket a pozíciókat.

tapasztalatok hiánya alapvetően más meggyőződéseket, politikai magatartásformákat és általában másféle attitűdöket alakított ki a 18. század szülőtteiben, mint amelyek a korábbi generációkat jellemezték. Az ő viselkedésük a politika szférájában így különbözött a korábbi periódusok tagjaiétól. Ezért elkülönítem az 1680 előtt születetteket – akik rendelkeztek a török háborúk tapasztalataival, de a Rákóczi-szabadságharcot már bizonyosan teljes egészében felnőtt fejjel élték meg, sőt (esetleg) harcolták végig – a következő generációtól, illetve az 1700 után született „konzolidációs” nemzedéktől, amelynek legfeljebb gyermekkori élményei fűződhetnek a háborús időszakhoz. Feltételezem azt is, hogy tapasztalatai alapján elkülöníthető az a – nevezzük így – *tereziánus nemzedék*, amely az életét Mária Terézia uralkodása alatt élte le, sőt amelyet részben már a felvilágosult abszolutizmus nevelt fel. Így a következő négy generációt fogom elkülöníteni: az 1660 és 1680 között született *háborús nemzedéket*, az 1680–1700 között született *átmeneti nemzedéket*, az 1700 és 1720 között született *konzolidációs nemzedéket*, végül az 1720 és 1740 között született tereziánus nemzedéket. Az első nemzedéket az arányos vizsgálat okán korlátoztam a többihez hasonlóan két évtized szülőtteire, míg az 1740 után születettekkel azért nem foglalkoztam, mert nekik már nem volt elég idejük arra, hogy még 1800 előtt eltöltsenek negyed évszázadot a vezető hivatalokban.

Az első vizsgálat hatóköre mindazon világi tisztviselőkre kiterjedt, akik a Kancellária, a Helytartótanács vagy a Kamara apparátusában tanácsosi, esetleg előbb titkári, majd tanácsosi beosztásban⁶ dolgoztak legalább egy negyedszázadig. (Ahogyan Papp Gábor megállapította, a 25 év már több mint kétszer olyan hosszú időszak, mint az átlagos helytartótanácsosi pályafutás hossza.⁷ Ezért úgy vélem, őket minden joggal „hivatásos” tisztviselőnek tarthatjuk.) Az első vizsgálat során tehát azt szeretném megtudni, hogy az e körbe sorolható 68 „professzionális” tisztviselő mely nemzedékekhez tartozott. Azaz a 18. század magyarországi hatalomgyakorló elitjében mit lehetett elérni az állami hivatalok hivatásszerű betöltése révén? Ennek lehetőségei pedig mennyiben változtak generációról generációra? (Az illetőkről csak a legmagasabb betöltött tisztséget tüntetem fel, ezt is csak a személyek könnyebb beazonosíthatósága érdekében. A főnemesi címet gyakran maguk szerezték, esetleg csak pályafutásuk vége felé.)⁸

⁶ Azokat a titkárokat viszont, akikből nem lettek köznemesi tanácsosok, kiszűrtem a vizsgált sokaságból.

⁷ Papp Gábor kiszámította, hogy 1723 és 1783 közt a Helytartótanácsnál tanácsosként eltöltött átlagos hivatali idő 12,16 év volt. A szórás 6,5 év. Lásd *Papp Gábor: A Helytartótanács köznemesi tanácsosai (1723–1783)*. Az első eredmények. Elhangzott a Diaeta munkacsoport 2006. április 12-ei konferenciáján (szijarto.web.elte.hu/PG.html, letöltés 2019. aug. 7.).

⁸ A nemesi előnevet csak akkor tüntetem fel, ha ez szükséges két azonos név és egyaránt ismert nemesi család megkülönböztetéséhez.

A háborús nemzedék (1660–1680)

Összesen nyolcan sorolhatók az első vizsgált nemzedék tagjai közül a „professzionális” hivatalviselők csoportjába: Baranyi Miklós hétszemélynök, gróf Esterházy Ferenc tárnokmester, Palásthy Ferenc kancelláriai tanácsos, gróf Pálffy János nádor, báró Patachich Boldizsár kancelláriai tanácsos, báró Sigray József helytartó-tanácsos, Somogyi Ferenc kancelláriai tanácsos és Tallheimb József Domonkos kamarai tanácsos. Értelemszerűen ez a legkisebb csoport, hiszen az 1723. évi reformhoz köthetjük a Helytartótanács és a Kúria hivatalszerű működését, amilyen a korábbi időszakban csak a Kancellárián és a Magyar Kamarában folyt. A háromnegyedes többségben lévő hat köznemesből ketten (harmadrészüket, azaz nem elhanyagolható kisebbségük) bárói rangot szereztek (Patachich Boldizsár, Sigray József), az arisztokráciába emelve családjukat. Egyik felük vármegyei háttérrel rendelkezik (őket fogom a vizsgálat második részében „vármegyéből érkezőknek” nevezni), de másik felüknél ez hiányzik (őket a későbbiekben „bürokratáknak” fogom hívni.) Talán nem véletlen, hogy ez utóbbiak a Kancelláriánál és a Kamaránál futották be teljes pályafutásukat, míg a többieké a Helytartótanácsnál vagy a Kúriánál indult. Vagyis az állomány szintjén e két utóbbi dikasztérium kapcsolata a vármegyékkel sokkal szorosabb volt. E három hivatalviselőnél a vármegyei szintről az országosra való fellépés esetében vagy jól látható (Palásthy Ferenc), vagy nem zárható ki (Baranyi Miklós, Sigray József) a jelentős diétai szerepvállalás. Figyelemreméltó, hogy Sigray József esetében kifejezetten ellenzéki jellegű megnyilvánulásokkal is találkozhatunk. Ami a következő generációt, a vizsgált személyek gyermekeit illeti, csak a Baranyi család esetében láthatunk visszafordulást a vármegye szintjére, a többi esetben a „professzionális” hivatalviselő köznemesek leszármazottai gyökeret tudtak verni az elitben: itt tábornokokat, arisztokratákat, sőt egy kalocsai érseket is találunk.⁹

A két arisztokrata hivatalviselő, a régi elitet képviselő Pálffy János és Esterházy Ferenc egyértelműen más minőséget képvisel a hat köznemeshez képest: ők nem a hivatalviselésen keresztül emelkedtek fel a hatalomgyakorlást jelentő tisztségekig, hanem társadalmi helyzetüknél fogva szinte adottak voltak számukra e tisztségek, ezekbe mintegy beleszülettek, és a központi dikasztériumok modern hivattallá válásával lettek – úgymond kényszerből – e hivatalok vezető „professzionális” tisztségviselői. Ami esetükben kiemelésre érdemes, az a politikai önállóság ténye. Ez jól látható Esterházynál, és Pálffy Jánosnak is akadtak ellenzéki jellegű politikai megnyilvánulásai. Így azt mondhatjuk, hogy a „háborús nemzedék” főméltóság-viselői (akik tehát úgy kerültek a „professzionális” hivatalviselők sorába, mint Pilátus a Credóba)

⁹ A másik kivétel a Tallheimb család, amelyről nem tudok semmi érdemlegeset mondani.

a politikában nagyobb önállóságot mutattak. Ez megnyilvánul a következő nemzedéknél is: nemcsak a vármegyébe a fiúk generációjában visszatérő Baranyi családnál találkozunk ugyanis politikai ellenzékiességgel, hanem Esterházy Ferenc legismertebb fiánál, Esterházy Károly egri püspöknél, sőt Patachich Boldizsár már báróként megszületett, majd az érseki székbe emelkedett fia, Gábor esetében is. A politikai ellenzékiesség egyes megnyilvánulásai persze nem következhettek általános ellenzéki attitűdre, hiszen minden fent ismertetett karrier alapvonása a királyi szándékok lojális szolgálata volt, mégis úgy tűnik, hogy a háborús nemzedék „professzionális” tisztviselő arisztokratáit elsősorban az önállóság jellemezte – szemben olyan köznemesi hivatalviselőkkel, akik csak a Kancelláriánál vagy a Kúriánál szolgálták a királyt, semmilyen önálló politikai megnyilvánulás nem köthető hozzájuk, és még hosszú szolgálatukkal sem tudták családjukat az elitbe emelni: ők valóban csak szolgálói voltak az uralkodói szándékoknak. De a háborús generáció nyolc „professzionális” hivatalviselője között ez utóbbiak még egyértelműen kisebbségben voltak.

Az átmeneti nemzedék (1680–1700)

Az átmeneti nemzedék csoportjába tartoznak: gróf Balassa Pál helytartótanácsos, gróf Erdődy György országbíró, Festetics Kristóf hétszemélynök, gróf Grassalkovich Antal kamaraelnök, Koller József kancelláriai tanácsos, Niczky György hétszemélynök, báró Vajay László kamarai tanácsos – *Barinay László helytartótanácsos, Bíró István királyi táblai ülnök, Fabiankovich György helytartótanácsos, jeszeniczei Jankovich Miklós hétszemélynök, Mantinelli Károly kamarai tanácsos, Nedeczky Károly kancelláriai tanácsos, Weidinger Ferenc kamarai tanácsos.¹⁰ Szembetűnő sajátosság, hogy a „professzionálisnak” tekinthető tisztviselők 14 főből álló csoportjában mindössze egyetleneg született arisztokratát találunk, Erdődy György Lipót grófot, aki pedig minden tekintetben a korábban elemzett csoport főnemesi tagjaihoz hasonló profilt mutat: esetenként politikai önállóságát demonstrálja királyhűsége dacára – és ez még fiaira is igaz. A 13 köznemesből hárman maguk részesültek főúri rangemelésben (Balassa Pál, Grassalkovich Antal, Vajay László), háromnak a fia (Festetics Kristóf, Koller József, Niczky György) – azaz a vizsgált köznemes hivatalviselők csaknem egy-egyede, fiaikat is beleértve mintegy a fele – vagyis igen jelentős részarány.

Mint a háborús nemzedéknél, itt is elkülöníthetők a „bürokraták”: azok, akik minden vármegyei politikai háttér nélkül az adott dikasztérium (általában a Kancellária vagy a Kamara) apparátusában emelkedtek fel, és végül az elért fontos pozíció ellenére

¹⁰ Az egyes nemzedéktagok közlésénél ennek megfelelően vannak felsorolva a vizsgált „professzionális” hivatalviselők, –* jelzéssel elválasztva a nemzedéken belüli csoportokat.

láthatóan pusztán szolgálói maradtak az uralkodónak, független politikai szerepre nem törekedve. Míg az előző nemzedék három ilyen alakja közül kettőnek sikerült családját felemelnie (Patachich Boldizsár főnemes lett, fia pedig érsek; Somogyi Ferenc egyik unokaöccse tábornok, a másik unokaöccsének a fia államtanácsos), az átmeneti nemzedék nyolc bürokratájából már négynek sikerült ugyanez: Vajay László maga lett báró, Balassa Pál gróf, Koller József fia lett arisztokrata és főméltóság-viselő (báró Koller Ferenc személynök), a negyedik eset pedig Grassalkovich Antal sikertörténete. A „bürokraták” az esetek felében továbbra is a Kancellária vagy a Kamara ranglétráján emelkedtek fel, de már van három eset arra is, hogy a Helytartótanács kínált hasonló karrierutat, végül pedig Grassalkovich a királyi jogügyigazgató fontos posztját töltötte be először a Királyi Tábla és a Kamara apparátusának metszéspontjában.

A nem a ranglétrán felemelkedő, hanem a vármegyékből érkező köznemes „professzionális” hivatalviselők az átmeneti nemzedékben a köznemesi hivatalnokoknak már csaknem a felét teszik ki (öt fő). Rájuk továbbra is a korábban elmondottak érvényesek: vármegyei hátterük van, és országos tisztségre jutásukban diétai szereplésük nagy valószínűséggel azonosítható vagy feltételezhető. Ez a szereplés néha ellenzéki, néha „kormánypárti” politikai tartalommal volt megtöltve – hogy konkrétan melyikkel, az szinte indifferensnek látszik. Csoportjuk tagjai továbbra is először a Helytartótanácsához vagy a Királyi Táblához kerültek. Az ő esetükben gyakran előfordul a pálya visszafordulása a vármegyéhez a következő nemzedékben, de van eset az országos elitben való meggyökerezésre is: bár tudjuk, hogy e csoport tagjai közül egy sem lett arisztokrata, viszont kettő fiának sikerült főnemessé válnia (Festetics Pálnak és Niczky Kristófnak), Jankovich Miklós egyik fia pedig a Kúrián működött, tehát mondhatjuk, hogy benne maradt az országos elitben.

A nemzedék egészét tekintve és azt az előzőhöz viszonyítva a legérdekesebb fejlemény a három, korábban csaknem azonos súlyúnak látszó csoport (régii arisztokraták, „bürokraták” és a vármegyei elitből kiemelkedők) egyensúlyának megbomlása, és a „bürokraták” túlsúlyra jutása. Ellenzékieskedést az átmeneti generáció fiainak nemzedékében nem találunk, csak lojális szolgálatot. Ez felveti annak a lehetőségét, hogy a politikailag jól láthatóan önálló régi elit lecserélése mögött meghúzódott (tudatosan vagy öntudatlanul) a feltétel nélküli lojalitással szolgáló köznemesség preferálásának szándéka.

A konszolidációs nemzedék (1700–1720)

A konszolidációs nemzedék „professzionális” hivatalviselői, akik már a 18. század első két évtizedében látták meg a napvilágot, 23 fős csoportot alkotnak, létszámuk nagyobb, mint a két előző generációé együttvéve, ami jól mutatja a „professzionális” hivatalviselés fokozatos elterjedését a 18. századi Magyarország

központi hivatalaiban. A csoport tagjai: gróf Apponyi György helytartótanácsos, gróf Batthyány Imre hétszemélynök, gróf Csáky János országbíró, gróf Erdődy János kamaraelnök, gróf Keglevich József helytartótanácsos, báró Péterffy János kancelláriai tanácsos, báró Péterffy József kamarai tanácsos, báró Sigray Károly hétszemélynök, gróf Tolnay János hétszemélynök – *Almásy Pál hétszemélynök, gróf galánthai Balogh László helytartótanácsos, báró Cothman Antal kancelláriai tanácsos, gróf Fekete György országbíró, báró Koller Ferenc személynök, báró Mednyánszky Antal hétszemélynök, gróf Szvetics Jakab személynök, – *galánthai Balogh János hétszemélynök, Jabláczy József kancelláriai titkár, Koller János kamarai tanácsos, Pászthory László hétszemélynök, Péchy Gábor hétszemélynök, Sidó Mihály helytartótanácsos, Szlávy Pál hétszemélynök. Közülük kilencen születtek arisztokratának. Figyelemre méltó módon csak kisebb részben tartoztak a régi arisztokráciához (a Batthyány, Csáky, Erdődy és Keglevich család sarjaként), míg nagyobbik felük csupán második generációs arisztokrata volt, azaz az új hivatali főnemesség képviselőivel találkozunk személyükben: Apponyi György, Sigray Károly, Tolnay János és a Péterffy-testvérek esetében. A régi elit a konszolidációs nemzedék hivatásos bürokratái között azonban így is magasabb arányban képviselteti magát, mint az átmeneti nemzedékben, még ha ez alatta marad is a háborús nemzedékben tapasztalt aránynak.

A köznemes „professzionális” hivatalviselők jelentős része kapott bárói vagy grófi címet (hatan), és ha azt is megnézzük, hogy egy továbbinak a fia részesült rangemelésben, ez már a létszám felét jelenti, ami az eddig tapasztalt legmagasabb arány. A 14 köznemesi születésű tisztviselő nagy többsége sorolható a korábban definiált „bürokraták” kategóriájába: kilenc fő. Azok aránya, akik a Kamaránál vagy a Kancelláriánál viseltek hivatalt (négy fő), teljesen kiegyenlítették azokéval, akik a Helytartótanácsnál vagy a Kúriánál működtek (öt fő). Fogalmazhatunk úgy is, hogy az utóbbi pozíciókat is meghódították a „bürokraták”. Az elkövetkező generáció sorsát tekintve az elitbe való társadalmi integráció hosszú távú mércéjének, a konszolidációs nemzedék „bürokratái” igencsak sikeresek voltak: a kilencből hét esetben hagytak a következő nemzedékre főnemesi rangot (illetve segítették annak tagjait országos tisztségekbe).

A 14 köznemesi születésű tisztviselő alig több mint harmadának volt vármegyei háttere, és ezek többsége – közülük négyen – a Kúriára kerültek először a korábban már megismert modell szerint (most a Helytartótanácsra egy sem), egy fő pedig Bécsbe, a Kancelláriára. Karrierjük felívelésének hátterében a diétai szereplés az esetek nagy részében tetten érhető vagy legalábbis feltételezhető (négyeszer), ennek tartalma viszont – a már megszokott módon – vegyesen kormánypárti vagy ellenzéki, néhol pedig e kettő elemei keveredtek. A vármegyéből érkező „professzionális” tisztviselők társadalmi integrációja ebben a

nemzedékben maradéktalanul sikeresnek mondható azzal a mércével mérve, hogy hány arisztokratát vagy országos hivatalviselőt találunk a következő generáció tagjai között. Az esetek nagyobbik részében azonban éppúgy megjelenik a politikai ellenzékiesség, mint az ebbe a nemzedékbe tartozó arisztokrata hivatalviselők gyermekeinek kisebb felénél. (Ebben a csoportban azonban már nemcsak a régi, hanem az új arisztokrata családok sarjai is felbukkantak.) A tisztviselők hosszú távú sikeressége erősödő – ha nem is töretlenül emelkedő – tendenciát mutat: míg a háborús nemzedék esetében ez hatból négy, az átmeneti nemzedék családjainál 13-ból nyolc, míg a konszolidációs nemzedék esetében már 14-ből 12 ez a mutatószám. Azt mondhatjuk tehát, hogy egyre nagyobb lett az uralkodót könyökvédős (de vezető) hivatalnokként szolgálók társadalmi megbecsültsége, presztízse.

A tereziánus nemzedék (1720–1740)

A tereziánusnak titulált generációba 23 „professzionális” hivatalviselő került, pontosan annyi, mint az előző nemzedékbe, és eggyel több, mint amennyi a vizsgált első és második generációba összesen: gróf Balassa Ferenc horvát bán, gróf Csáky György helytartótanácsos, gróf Illésházy János hétszemélynök, gróf Szunyogh János helytartótanácsos, – *gróf Győry Ferenc helytartótanácsos, báró Izdenczy József államtanácsos, gróf Niczky Kristóf országbíró – *Végh Péter országbíró, felsőbüki Nagy Pál hétszemélynök, Vörös Antal hétszemélynök – *Bacsák József kamarai tanácsos, Darvas Ferenc helytartótanácsos, Fabiankovich Károly helytartótanácsos, Gassner József kancelláriai titkár, Kempelen Farkas kamarai tanácsos, Kempelen János kancelláriai tanácsos, Majthényi Károly hétszemélynök, Mihálkovich János helytartótanácsos, Pfaffershofen József kamarai tanácsos, Skerlecz Ferenc helytartótanácsos, Skultéty Ferdinánd kamarai tanácsos, Ürményi József országbíró, Végh Ignác kamarai tanácsos. Először is szembetűnő, hogy eddigre a született arisztokraták száma erősen visszaesett: már csak négyen maradtak közülük, ők azonban mind régi arisztokratáknak tekinthetők (Balassa Ferenc, Csáky György, Illésházy János, Szunyogh János). Mintha a frissen főnemességet szerző famíliák sarjai ebben az időszakban már nem a „professzionális” hivatalviselés felé fordultak volna – szemben az előző időkkel, amikor a főnemes tisztviselők nagyobbik felét a *noblesse de robe* adta. A tereziánus nemzedékhez tartozó „professzionális” hivatalviselő köznemesek közül – és ez ismét markáns differencia – csupán hárman kaptak életük során főnemesi rangot (Győry Ferenc, Izdenczy József, Niczky Kristóf), gyermekeik közül pedig egy sem. Vagyis a korábban mindvégig erősödő tendencia látványosan megtört: a „professzionális”

köznemesi hivatalviselőknek a háborús nemzedékben az egyharmada, az átmeneti nemzedékben és a konszolidációs nemzedékben a fele lett báró vagy gróf, a tereziánus generációban azonban csak hatoda-hetede. Ez pedig a megbecsülés, a társadalmi elismertség, a presztízs nagyon érzékeny fokmérője.

További újdonsággal szolgál a köznemesek belső megoszlásának alakulása. A „bürokraták” csoportja már korábban is (az átmeneti és a konszolidációs nemzedékben) túlsúlyba került, de ez a többség most elsöprővé vált: mintegy 90% a többiek 10%-ával szemben. Ahogy azt már a megelőző nemzedéknél tapasztalhattuk, nem érvényesült immár az a régebbi megoszlás sem, mely szerint a „bürokraták” a Kancellária és a Kamara hivatalaiban kezdik pályájukat, hanem e tekintetben mind a négy általunk vizsgált dikasztérium szóba jöhetett, mégpedig teljesen egyenletes megoszlásban. Mindhárom főnemesi rangemelés is a korábban definiált „bürokraták” alcsoportjába esik. Ha a többiek esetében is annak keressük nyomát, hogy a hivatalviselő tartósan az elitbe emelte családját, akkor nem találunk többet két további eseténél. A „professzionális” tisztviselő, Végh Péter fia, István a helytartótanácsossáig jutott, illetve személynök lett felsőbüki Nagy Pál fia, József, ami garanciát jelent arra, hogy Végh Péternek és felsőbüki Nagy Pálnak sikerült családját tartósan az elitbe emelnie. Melléjük bizonyos értelemben még Vörös Antalt sorolhatjuk, akinek a veje országbíró lett. Vagyis a tartós társadalmi felemelkedés esélye a korábbiakhoz képest érzékelhetően visszaesett – 50% alá. Árulkodó, hogy két „bürokrata” professzionális vezető hivatalnok számára a köznemesi rendi állás nem hogy kiindulópontul szolgált volna, hanem végállomást jelentett: Gassner és Miháلكovics is közrendű hivatalnok volt, szolgálatuk jutalmaként (és majdani tanácsosi előléptetésük valószínű előfeltételét teljesítendő) nemesi kutyabőröt kaptak. Tehát a hatalomgyakorlással összeköthető vezető hivatali pozíciókba bekerülhettek már a 18. század második felében (és nem is csupán II. József korában) közrendű születésű királyi tisztviselők.

Mindezekből egyértelmű, hogy a harmadik csoport létszáma jelentősen lepadt. A vármegyéktől a központi kormányhatóságokba és bíróságokhoz kerülő hivatalviselők csoportja, amelynek számbeli bővülése eddig sem tartott lépést a teljes csoportéval, hirtelen maroknyivá zsugorodott: mindössze ketten képviselik a tereziánus generációban, Darvas Ferenc és felsőbüki Nagy Pál.

A tereziánus hivatalnokok családjában a következő generáció ellenzéki sége megjelenik az arisztokraták alcsoportjában (Illésházy István esetében), de sehol máshol nem. Úgy tűnik, a korszak végére Bécsnek sikerült egy hosszú távon, generációkon átívelően is teljesen lojális hivatalnoki garnitúrát kinevelnie.

Generációtörténeti következtetések

Az első elemzés tehát a vizsgált négy nemzedék jól elkülöníthető különbségeire mutat rá. Az általam leegyszerűsítően „háborúnak” nevezett (1680 előtt született) nemzedék, amely még megtapasztalta a törökellenes visszafoglaló háborút, és általában harcolt is benne, majd végigélte a Rákóczi-szabadságharcot, érett fővel lett főhivatású hivatalnok az elsősorban 1723 után hivatalyszerűvé váló felsőbbíróóságokban és különösen a díkasztériumokban – részint egyszerűen főméltóság-viselése okán, mintegy kénytelenségből. Ők jóval kisebb létszámú generációt képviseltek, mint a későbbiek, és arányosan oszlanak meg három csoport között: az arisztokraták, a vármegyei hivatalviselők közül kiemelkedő köznemesek és a pályájukat a központi hatóságokban (sokszor alacsonyabb szinten) megkezdő (és gyakran a hivatali ranglétrát végigjáró) „bürokraták” között. (De ahogy általában, úgy még ez utóbbiak esetében is igaz az, hogy a sikeres hivatali karriereket az előző generáció teljesítménye alapozta meg.) A „professzionális hivatalviselő” köznemeseknek jó esélyük volt családjuk társadalmi felemelésére, az elitbe való tartós integrálódásra. Azzal is találkozunk, hogy a régi arisztokrácia tagjai – minden királyhűségük ellenére – jól láthatóan zsigereikben hordozták az önállóság hagyományát. Végül pedig az a mintázat rajzolódott ki, hogy a vármegyei köznemesség képviselői tipikusan a Helytartótanácsban és a Királyi Kúria hivatalain keresztül kerültek az országos szintű hivatalok-bíróóságok tisztségeibe (és pályafutásukban gyakran a diétai szereplés jelentette a kitörési pontot), míg a „bürokraták” a Kancellárián és a Kamarán keresztül emelkedtek fel.

Mindezt úgy értékelhetjük, hogy az 1722–1723. évi diéta által hozott, főhivatású tisztségviselők munkáját szükségessé tévő reformintézkedések mintegy megnyitottak egy csatornát, amely lehetőséget kínált az elitbe való felemelkedésre. Ezt mind a vármegyék *bene possessionatus* elitje, mind pedig az ilyen háttérrel nem rendelkező, kizárólag az uralkodó lojális és szakszerű szolgálatára építő „bürokraták” megpróbálták kihasználni.

A következő, „átmenetinek” nevezett, 1680 és 1700 között született generáció tagjai, akik ugyan a visszahódító háborúkban nem vehettek részt, de gyermekként vagy fiatal felnőttként megélték a Rákóczi-szabadságharcot, továbbá tipikusan felnőtt koruk elejére esett az a döntő lépés, amellyel a magyar hivatali és bírósági szervezet átalakítása 1723-ban megtörtént, már érett fővel váltak főállású tisztségviselővé. Soraikból a kibővülő lehetőségeket, a felemelkedés szélesedő csatornáját a korábbiaknál nagyobb számban használták ki abban a formában is, hogy az Helytartótanácsban és a Kúrián az átlagos helytartótanácsosi szolgálati időnek legalább a dupláját töltötték vezető pozícióban. Közöttük az arisztokraták aránya azonban visszaesett, és a köznemesek körében is többségbe kerültek

a „bürokraták” a „vármegyéből érkezettekkel” szemben. A társadalmi felemelkedés esélye a korábbiaknál is jobb volt, gyermekeik nemzedékét is tekintetbe véve egészen 50%-osra nőtt, és továbbra is igaz volt az, hogy a „vármegyeiek” főleg a Helytartótanácsra és a Kúrián keresztül, a „bürokraták” pedig a Kancellárián és a Kamarán keresztül léptek be az országos szintű hivatalviselők közé.

A „professzionális” hivatalviselők konszolidációs nemzedéke, amely a 18. század szülötte volt (1700–1720), így már nem tapasztalta meg a törökellenes visszafoglaló háborút, és a Rákóczi-szabadságharcról is legfeljebb gyermekfejjel szerezhetett bizonyos élményeket. Már ifjúkorában maga előtt láthatta a főhivatású hivatalviselést, mint a hatalomgyakorlásnak országos szinten érvényesülő lehetőségét, és nagy valószínűséggel eleve erre a pályára készült.¹¹ Ez a generáció létszámára nézve is bővebb volt a korábbiaknál. Jóllehet ugyanúgy kiváló esélyeket kínált ez a „pálya” a családnak a társadalmi elitbe való tartós beemelésére, emellett komoly belső átalakulások is tapasztalhatóak voltak a korábbiakhoz képest. Ismét nagyobb számban vannak arisztokraták is a „főállású” hivatalviselők között, de többségük már a magyar taláros nemesség második nemzedékét képviseli, nem a régi elitet. Másfelől már nem érvényes az a tétel, miszerint a „bürokraták” felemelkedése a bécsi Kancelláriához és a kisebb presztízsű Magyar Kamarához kapcsolódik, míg a „vármegyei” származású köznemes tisztviselők belépése az erősebben rendi jellegű Helytartótanácsra és Kúrián keresztül történik – a „bürokraták” ugyanis már ez utóbbi két intézményt is „meghódították”.

A konszolidációs generációhoz hasonlóan tűnő tereziánus nemzedék pedig (az 1720–1740 között születettek) már Mária Terézia korában került be a hivatalokba, és egy kész struktúrával találkozott, ezért más jellemző jegyeket alakított ki a hivatalviselés tekintetében is. Létszáma már nem bővült tovább. A régi arisztokrácia aránya pontosan megegyezett a korábbiakkal, de az új hivatali főnemesség következő generációja eltűnt ebből a körből. Ezzel szemben tovább nőtt a köznemesek aránya. A társadalmi felemelkedés esélyei (fiaik sorsán lemérve) a korábbiakhoz képest jelentősen megváltoztak: a kitörés korábban fokozatosan javuló esélyei immár beszűkültek. Ezt a jelenséget úgy értelmezhetjük, hogy az állandó és fizetett központi állami hivatali apparátus kiépülése olyan egyszeri lehetőséget kínált a korábbi nemzedékek „professzionális” hivatalviselőinek, amilyen már nem kínálkozott a rendszer „beállása” után a későbbi „professzionális” hivatalnokoknak a tereziánus nemzedék tagjainak számára. Azt nem mondhatjuk, hogy „egyszer volt Budán kutyavásár”, de a központi állami hivatalok „Gründerzeitje” egyértelműen lezárult.

További újdonság az, hogy a „professzionális” hivatalviselők körében minimálisra szorult vissza a „vármegyéből érkezők” aránya, vagyis számukra az elitbe

¹¹ Ezt a hipotézist egy oktatástörténeti vizsgálat tudná megerősíteni vagy megcáfolni.

kerülésnek ez a viszonylag új, 18. századi csatornája fél évszázad múltán már jelentős mértékben be is szűkül, és kezdett bezáródni. Helyükbe a „bürokraták” léptek, akik – sőt még gyermekeik is – az uralkodó iránti megkérdőjelezhetetlen lojalitással tevékenykedtek, a tereziánus nemzedék „professzionális” hivatalviselőiből már szinte teljesen hiányzott az a politikai ellenzékiesség, amely még a konszolidációs nemzedékben is megvolt.

Ezzel a bezáródással és az ebből következő szétválással alakult ki az a helyzet, amelyet (a későbbi állapotokból kiindulva) Robert Evans úgy írt le, hogy a Magyarország feletti uralomért két elkülönült garnitúra versengett, a központi és a vármegyei hivatalok viselői. Mindennek háttérében pedig az – a diéta intézménytörténeti vizsgálata által sugallt – tendencia áll, amelynek során a 18. század végére végbement egy polarizáció: a rendiség és az uralkodó szolgálata egyre inkább egymással szemben nyert értelmezést, a két politikai tényező kompromisszumának az esélyei egyre romlottak. Az elitek ekkor észlelt szétválása leképezi a rendi monarchia ellipszisének két gyújtópontjában álló politikai tényezők egyre élesedő szembenállását.

A fordulat éve?

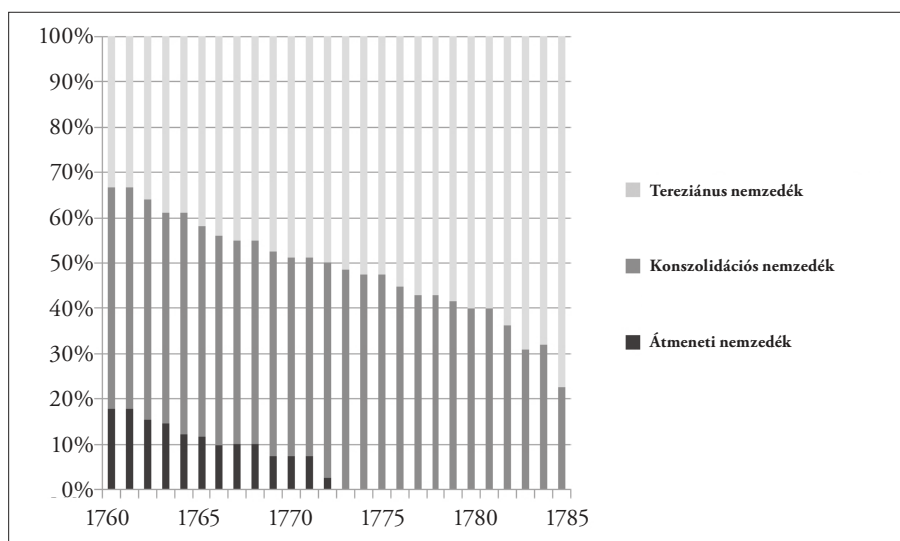
A főméltóságokra vonatkozóan egy korábbi kvantitatív vizsgálat a régi elitet a hetvenes évekig láttatta domináns pozícióban. Az új hivatali főnemesség dominanciája, az őrsgé váltás Mária Terézia uralkodásának utolsó éveiben vette kezdetét, hogy azután a jozefin évtizedben menjen végbe.¹² A generációtörténeti vizsgálathoz illeszkedve tehát második körben feltehetjük azt a kérdést, hogy a „professzionális” hivatalviselőkre összpontosítva mit mondhatunk erről az időszakról. Érdeemes az 1772–1773 körüli éveket, némi rátartással az 1760 és 1785 közötti negyedszázadot külön is vallatóra fogni: mi történt ekkor a három kormányhatóság és a Kúria apparátusában?

Első közelítésben azt láthatjuk, hogy az általunk vizsgált négyből a háborús nemzedékhez ebben a negyedszázadban már senki sem tartozott az aktív „professzionális” hivatalviselők közül – természetesen továbbra is csak a vezető tisztségeket figyelembe véve. Az átmeneti nemzedékhez 1760-ban még csaknem ötödrészüik, míg a konszolidációs nemzedékhez fele részük tartozott, és a tereziánus generációt már nem kevesebb mint harmaduk reprezentálta ebben a körben. Amint várható, az átmeneti nemzedékhez tartozók száma fokozatosan csökkent, 1773-ra tűntek el teljesen. A konszolidációs nemzedék tisztviselőinek aránya enyhe hullámozást mutatott 1773-ig (amikor ugyanazt a nagyjából

¹² *Cserpes T. – Szijártó M. I.: Nyitott elit i. m.*

50%-os arányt látjuk, mint 1765-ben),¹³ majd innen fokozatos csökkenésnek indul, és 1785-re negyedrészt alá esik. A tereziánusok már 1765-ben a vezető „professzionális” hivatalviselők harmadrészét tették ki, és 1772-ben kerültek többségbe. (Lásd 1. ábra) Bár ez a megközelítés a hivatalviselőket tekintve nem különösebben finom mérőműszere a változásoknak, a főméltóság-viselőkre irányuló elemzés tekintetében mégis jelentősége van annak a ténynek, hogy ez az egészen más szempontokat érvényesítő és más bázisra vonatkozó vizsgálat ugyanúgy az 1772–1773-as éveket látta fordulópontnak, mint a másik. De valamivel finomabb elemzésre is kísérletet tehetünk.

1. ábra Az egyes nemzedékekhez tartozók aránya a Kúria, a Kancellária, a Kamara és a Helytartótanács vezető posztjain a „professzionális” tisztviselők között (1760–1785)

Korábbi elemzésünk logikájából az következett, hogy az arisztokratákat, a „bürokratákat” és a „vármegyéből érkező” köznemeseket különítsük el, és e típusokat illetően fogalmazzunk meg állításokat. Most erre a kiemelt negyedszázadra nézve külön megvizsgálhatjuk, hogyan alakult e csoportok létszáma, nemcsak aggregáltan, hanem három dikasztériumunkra és a Kúriára külön-külön is.¹⁴ Ez vizsgálatunk harmadik és egyben utolsó kérdése.

¹³ 49% – ez a vizsgált 26 év maximális értéke.

¹⁴ Nem szabad persze megfeledkeznünk arról, hogy nem a teljes apparátusukat, még csak nem is a „vezető beosztásúak” komplett csoportját vizsgáljuk (mondjuk: minden tanácsost és titkárt, illetve kúriai bírót, továbbá az elnököket), hanem csak azokat, akiket korábban „professzionálisnak” aposztrofáltunk azon az alapon, hogy az átlagos helytartótanácsosi hivatalviselés dupláját szolgálták le

A „bürokraták” hatalomátvétele

A három csoportból származó tisztviselők megoszlása a Helytartótanácsnál, a Kúriánál,¹⁵ a Kancelláriánál és a Kamaránál a 2–5. ábrán látható. Az egyes szervezeteknél a vizsgált csoportok elemszáma alacsony, ezért nem annyira önmagukban érdekesek az ábrák, mint inkább összehasonlításuk lehet ígéretes.

Kifejezetten a Kúriát illetően azonban mégis érdemes megjegyeznünk azt, hogy míg az 1760 és 1785 közötti negyedszázadban a „professzionális” tisztviselőnek minősíthető bírák közül az átmeneti nemzedékből megmaradt öregek még valamennyien vármegyei háterűek voltak (Festetics Kristóf, Jankovich Miklós, Niczky György), és a konszolidációs nemzedék a három csoporthoz tartozók között teljesen egyenlően oszlik meg, a tereziánus generációt már túlnyomó többséggel uradják a „bürokraták”. A Helytartótanácsban – igencsak meglepő módon – a „vármegyéből érkezőket” csak igen kis számban találjuk meg (minden nemzedékben egyet-egyét, Barinay László, Fekete György és Darvas Ferenc személyében), a „bürokraták” száma pedig mind az átmeneti, mind a tereziánus nemzedékben megegyezik az arisztokratákéval.

A Magyar Királyi Udvari Kancelláriánál az 1760 és 1785 közötti időszakban senki sem szolgált, aki még az átmeneti nemzedékhez lenne sorolható, sőt a teljes, a „professzionális” hivatalviselőkhöz sorolható állománynak majd kétharmada már a tereziánus nemzedék tagja, azaz ez a kormányhatóság volt a legfiatalabb ebben az időszakban.¹⁶ Míg az átmeneti nemzedékben az általunk vizsgált három csoport tagjai között a „vármegyéből érkezők” és „bürokraták” egyenlően található meg (de arisztokrata egy sincsen), a Kancellária tereziánus hivatalnokai között már mind egy szálíg „bürokratákat” találhatunk, ami bizonyosan nem véletlen.

ezekben a „vezető beosztásokban.” Tekintettel azonban a dikasztériumokban érvényesülő döntési eljárásokra, éppen ezeknek az embereknek mint régóta szolgáló tanácsosoknak stb. volt igen jelentős befolyásuk a meghozott döntésekre.

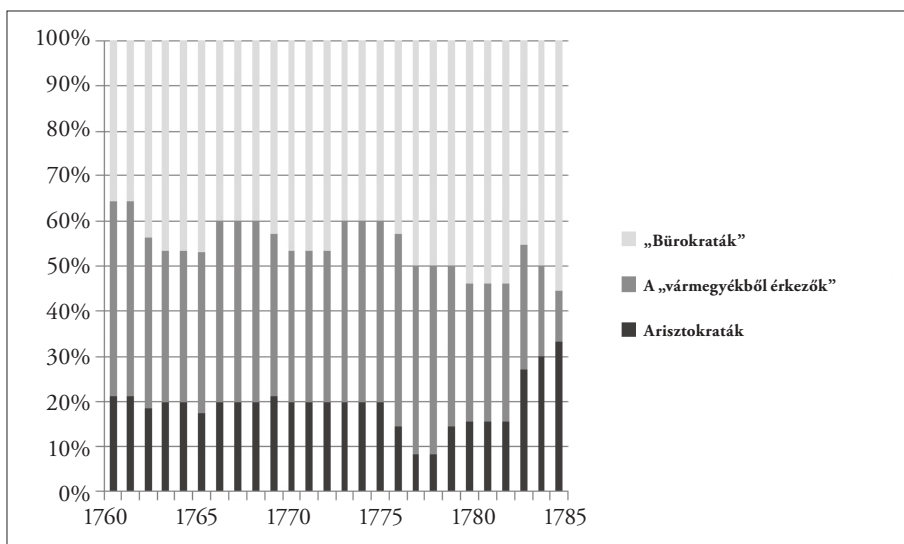
¹⁵ A jogügyigazgatókat itt veszem tekintetbe, ahol ténylegesen működtek, és nem a Kamaránál, ahol a fizetésüket kapták.

¹⁶ Bár sem megközelítési szempontjaink nem egyeznek, sem az időszak nem pontosan ugyanaz, amelyre állításaink vonatkoznak, mégis érdekes, hogy Fallenbüchl Zoltán Mária Terézia dikasztériális hivatalnokait (tehát az 1740 és 1780 közötti teljes időszakot) vizsgálva éppen azt állapította meg, hogy belépéskor a kancelláriai tanácsosok átlagéletkora volt a legmagasabb, 42,5 év – ehhez képest mind a Kamara, mind a Helytartótanács esetében négy évvel alacsonyabb. Ám míg a királynő uralkodásának első felében a kancelláriai tanácsosok átlagéletkora hivatalba lépésükkor 45 év felett volt, 1760 és 1780 között ez 40 év alá esett vissza. Lásd *Fallenbüchl Zoltán: Mária Terézia dikasztériális tanácsosai, 1740–1780.* In: *Az Országos Széchényi Könyvtár Évkönyve 29.* (1984–1985). Főszerk. Kovács Ilona. Bp. 1992. 329.

2. ábra Az arisztokraták, a „vármegyéből érkezők” és a „bürokraták” aránya a Helytartótanács „professzionális” hivatalviselői között (1760–1785)

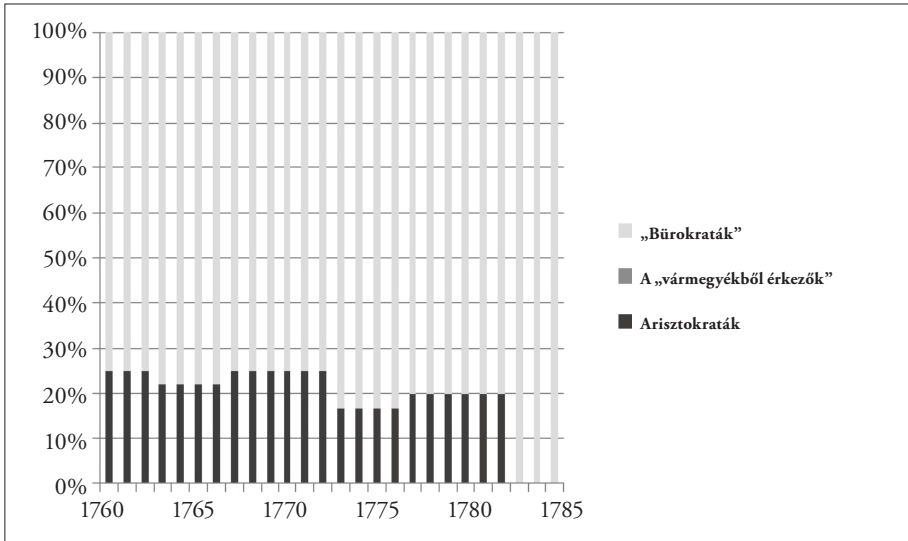
3. ábra Az arisztokraták, a „vármegyéből érkezők” és a „bürokraták” aránya a Kúria „professzionális” hivatalviselőinek tekinthető bírái között (1760–1785)

4. ábra Az arisztokraták, a „vármegyéből érkezők” és a „bürokraták” aránya a Kancellária „professzionális” hivatalviselői között (1760–1785)

5. ábra Az arisztokraták, a „vármegyéből érkezők” és a „bürokraták” aránya a Magyar Kamara „professzionális” hivatalviselői között (1760–1785)

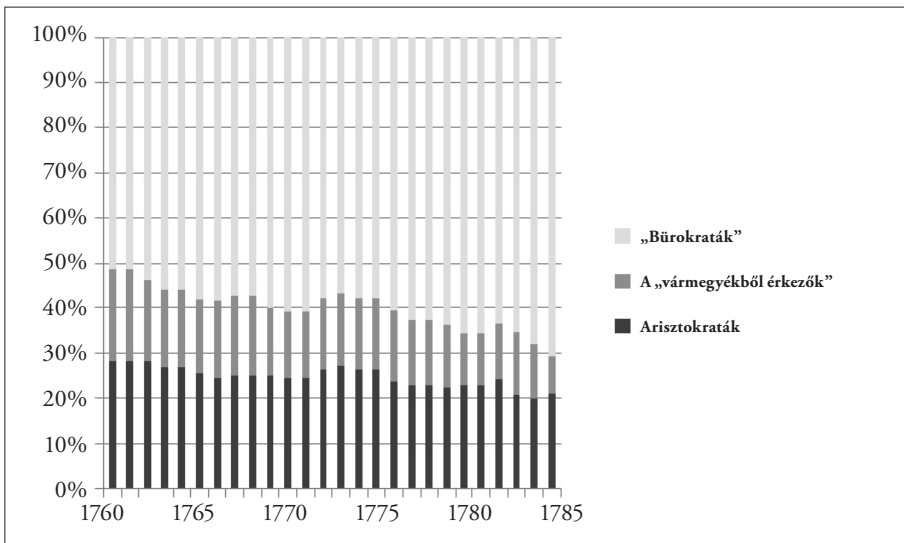
Végül a Kamara ebben a tekintetben a Kancelláriára hasonlít, csak éppen ott nem annyira szélsőséges a helyzet: van egy tanácsos, Vajay László, aki még az átmeneti nemzedéket képviseli, és bár a vizsgált negyedszázadban a legtöbben már a tereziánus nemzedékhez tartoztak a „professzionális hivatalnokok” közül, arányuk éppen csak az 50%-ot múlta felül, vagyis nem túlnyomó. Végül a nagy többségben lévő „bürokraták” közé mind a konszolidációs, mind a tereziánus generációban belevegyült egy-egy arisztokrata is. Mintha a Kancellária apparátusában a „bürokratákhoz” „a vármegyéből jöttek”, a Kamarában pedig arisztokraták társulnának, de csak mutatóba. Ahogy a Helytartótanácsban a „professzionális” tisztviselők csoportját (tehát – ismét emlékeztetnem kell – nem a tanácsosok és titkárok teljes csoportját!) arisztokraták és „bürokraták” uralták ebben a negyedszázadban (2. ábra), úgy a Kúriában megtalálhatjuk mellettük – ha nem is velük azonos számban) – a „vármegyéből érkezőket” is (3. ábra), a Kancellárián és a Kamarában pedig a „bürokraták” egyértelmű dominanciája érvényesült (4. és 5. ábra).

Végül adatainkat egyesítve vizsgálat alá vehetjük mind a négy végrehajtó és bírói szervet (lásd 6. ábra).¹⁷ A következtetés egyértelmű: változás nincs. Azért nem tudjuk itt tetten érni a változást, mert a „bürokraták” már az első vizsgált évben, 1760-ban többségben voltak, majd többségük (némi hullámmal) tovább erősödött, nagyjából 50%-osról kétharmadosra. Vagyis kamarai és a kancelláriai dominanciájuk olyan erős volt, ami összességében már a tekintetbe vett időszak leelején többséget eredményezett számukra, noha a másik két vizsgált hatóságnál a „bürokraták” részaránya csak 1777-ben (a Kúriánál) vagy 1780-ban érte el az 50%-ot (a Helytartótanács „professzionális” hivatalnokai között). Ez a megközelítés arra mutat tehát rá, hogy a hetvenes években mégsem valódi áttörés történt, inkább arról volt csak szó, hogy a régies, inkább rendi jellegű hatóságokban is érvényesült a „bürokraták” hatalomátvételének másutt már korábban megnyilvánuló trendje. A korábban a főméltóság-viselők körében elvégzett vizsgálat eredményét, miszerint az őrségváltás a rendi főméltóság-viselők körében a hetvenes évekre tehető, amikor a régi arisztokrata elitet az új hivatali főnemesség váltotta fel, nem úgy egészíti ki jelen elemzésünk, hogy fordulópontként pontosan ugyanazokra az esztendőkre mutatna rá. Ugyanis ha finomabb eszközökkel vesszük vallatóra adatainkat, akkor nem az a következtetés adódik, hogy a professzionális hivatalnokok körében is éppen 1772 vagy 1773 lett volna a „fordulat éve”, hanem indokolt ennél árnyaltabban

¹⁷ Jelzem, hogy a részadatok összege nem egyezik meg ezen összesítés számaival, mert ha egy tisztviselő egy évben mondjuk előbb a Helytartótanácsnál, majd a Kancelláriánál viselt valamilyen hivatalt, akkor őt mindkét helyen tekintetbe vettem.

fogalmaznunk: a „bürokraták” túlsúlyba kerülése a központi kormányhatóságok professzionális hivatalnokai körében a hetvenes éveknél korábban megindult már, és – például a Kancellária vagy a Kamara kötelékében – eddigre már végbe is ment. De az az állítás mindenképpen indokolt, hogy Mária Terézia uralkodásának végére a Magyarországot kormányzó elit alapvető átalakuláson ment keresztül.

6. ábra Az arisztokraták, a „vármegyéből érkezők” és a „bürokraták” aránya a Helytartótanács, a Kúria, a Kancellária és a Magyar Kamara „professzionális” hivatalviselői között (1760–1785)

THE THERESIAN GENERATION OF “PROFESSIONAL” OFFICIALS AND THE TAKEOVER OF “BUREAUCRATS”

by István Szijártó M.

SUMMARY

An examination of the four generations of secular officials who served at least for twenty-five years in leading positions in the Lieutenantcy Council, the Chamber, the Chancery and the High Court, offers a view of the main tendencies associated with the development of the Hungarian official elite in the eighteenth century. On the one hand, the emerging national offices opened a relatively new channel for elevation into the social elite (only

to be closed off half a century later). On the other hand, instead of the aristocracy and the county elite, this leading group of officials was increasingly recruited from the ranks of the “bureaucracy” whose chief characteristic was unshakeable loyalty to the ruler. However, their takeover was not completed overnight in the early 1770s; it was simply part of an ongoing trend that encompassed the Lieutenantcy Council and the High Court which had characterised the Chancery and the Chamber earlier on.